

بسم الله الرحمن الرحيم

حج از دیدگاه قرآن

شهید آیت الله

دکتر سید محمد حسینی بهشتی

بنیاد نشر آثار و اندیشه‌های

شهید آیت الله دکتر بهشتی

سرشناسه	: بهشتی، محمد، ۱۳۰۷-۱۳۶۰
عنوان و پدیدآورنده	: حج در قرآن: (تفسیر آیات ۲۰۳-۱۹۶ سوره بقره / سید محمد حسینی بهشتی؛ تهیه و تنظیم بنیاد نشر آثار و اندیشه‌های شهید آیت‌الله دکتر بهشتی.
مشخصات نشر	: تهران: روزنه، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری	: ۱۷۶ ص.
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۳۳۴-۴۰۳-۰
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه به صورت زیرنویس.
یادداشت	: نمایه.
موضوع	: تفاسیر (سوره بقره)
موضوع	: حج -- جنبه‌های قرآنی
شناسه افزوده	: بنیاد نشر آثار و اندیشه‌های آیت‌الله شهید دکتر بهشتی
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۰ ۹۴ پ ۴/ج ۱۰۴ BP
رده‌بندی دیوپی	: ۲۹۷/۱۵۹
شماره کتابخانه ملی	: ۲۶۸۰۱۷۵

حج از دیدگاه قرآن

تهیه و تنظیم: بنیاد نشر آثار و اندیشه‌های شهید آیت‌الله دکتر بهشتی

تلفن: ۲۲۲۶۳۵۰۰

طرح جلد: احمد جعفری

صفحه‌آرایی: زهرا شیشه‌گران

چاپ دوم: ۱۳۹۵

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۱۰۰۰ تومان

چاپ و صحافی: شادریک

آدرس: خیابان مطهری، خیابان میرزای شیرازی جنوبی، پلاک ۲۰۲، طبقه سوم، انتشارات روزنه

تلفن: ۸۸۵۳۷۳۰ - ۸۸۵۳۶۳۱ ☎

نمابر: ۸۶۰۳۴۳۵۹ 📠

ISBN: 978-964-334-404-7

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۳۴-۴۰۳-۰

تمام حقوق برای ناشر محفوظ است ❀

فهرست مطالب

۹

پیشگفتار

۱

سابقه تاریخی

۱۳	آیات حج
۱۴	ترجمه آیات حج
۱۶	ابراهیم(ع)، اسماعیل، هاجر
۱۷	بنای کعبه
۲۰	موهومات و خرافات، به جای حج
۲۲	تحریف مناسک حج
۲۳	صلح حدیبیه
۲۴	سنت شکنی
۲۶	فتح مکه
۲۸	حجة الوداع
۳۰	حج کنونی و امت اسلامی
۳۳	مسئولیت شیعه
۳۴	معرفت واقعی نسبت به پروردگار
۳۷	حج و بهره‌برداری‌های اقتصادی
۴۲	سوغاتی در سفر حج
۴۴	حفظ یکتاپرستی، هدف مناسک حج

۲

بُعد اجتماعی

- ۴۹ تفاوت دو نظام اجتماعی
 ۵۵ یک خاطره سازنده از سفر حج
 ۵۹ نتایج اجتماعی حج
 ۶۱ رابطه نظم و نظام اجتماعی
 ۶۶ حج و روابط بین زن و مرد
 ۶۹ اخلاق یک پیامبر و اخلاق یک زمامدار جاه طلب
 ۷۳ مراسم حج، نمونه عملی جامعه اسلامی
 ۷۶ حج، نظام اجتماعی متعادل
 ۷۷ چه چیز می تواند جایگزین حج گردد؟
 ۸۲ ما و اجرای مراسم حج

۳

قربانی

- ۸۹ فلسفه تشریع قربانی
 ۹۱ قربانی، تمرین روحی برای انفاق
 ۹۳ گوشت قربانی باید به مصرف محرومین برسد
 ۹۸ آیا این گونه قربانی نمودن موجب تقرب الی الله است؟

۴

بُعد سیاسی حج

- ۱۰۵ آیا حج یک کنگره اسلامی است؟
 ۱۰۶ امت اسلامی، یک واحد سیاسی
 ۱۰۹ حج یک کنگره دولتی نیست
 ۱۱۰ اجتماع حجاج، فرصتی برای شکل گیری نهضت های اسلامی
 ۱۱۱ تأکید ائمه (ع) بر رفتن به حج

۵

حج و خودسازی

۱۱۹	خودسازی
۱۲۱	الگوی خودسازی
۱۲۲	حج و روزه، دو تمرین سازنده
۱۲۴	توصیه قرآن به تقوا برای «خودسازی» است
۱۲۸	تقوا سیستم هدایت کننده
۱۳۳	احکام حج، تمرین خودسازی
۱۳۷	واجبات احرام، تمرین خودسازی
۱۳۹	۱. تعهد به خودداری از لذت‌های جنسی
۱۴۱	۲. سرکوب خودخواهی و خشم
۱۴۴	۳. مبارزه با آسایش طلبی
۱۴۸	۴. ترک خودآرایی
۱۵۰	دوره حج، یکی از دوره‌های سازندگی
۱۵۱	جمرات و سمبل شیطان
۱۵۲	باز هم تقوا و پروای تخلف از فرمان خدا

۶

قربانی

۱۵۹	قربانی در قرآن
۱۶۱	استفاده بهینه از قربانی

۷

ذبح اسلامی

۱۶۴	• پرسش و پاسخ
۱۶۴	ذبح اسلامی
۱۶۸	جمع بین آیات در بحث قربانی
۱۷۱	اعلام

پیشگفتار

«حج» به عنوان یکی از مهم‌ترین مراسم و اجتماعات اسلامی، بسیاری از محققان را برانگیخته است تا پیرامون آن به تحقیق و بحث پردازند، چراکه مجموعهٔ اعمالی که «حج» نام گرفته است، چه در ابعاد فردی و چه در ابعاد اجتماعی‌اش درخور توجه و بررسی بسیار است.

آنچه در دسترس شما قرار دارد، ویرایش‌یافتهٔ بحث‌های تفسیری آیت‌الله دکتر بهشتی در مورد آیات حج سورة بقره است که با توجه به شرایط زمانی که در آن این مبحث ارایه گردیده - سال‌های ۱۳۵۱ و ۱۳۵۲ - حکایت از اندیشهٔ جامع و همه‌سونگر ایشان دارد، به گونه‌ای که با گذشت سال‌ها از ارایهٔ این بحث، تازگی‌های فراوانی در ابعاد گوناگون مطرح شده، به چشم می‌خورد.

شهید بهشتی با تکیه بر عمق و روح تعالیم اسلامی و با استفاده از مشاهدات سفر حج خود، نسبت به ظرافت‌های گوناگون این عمل عبادی عنایت داشته و به خصوص به پرسش‌ها و ابهاماتی که پیرامون برخی از این ابعاد ممکن است در ذهن‌ها وجود داشته باشد با برخوردی سالم و جامع تلاش نموده این‌گونه گره‌های ذهنی از صحنه اندیشه و دل انسان مسلمان باایمان و جستجوگر برگرفته

شود. در ویرایش گفتارهای تفسیری ایشان تلاش بر کمال امانت‌داری بوده است. لذا تذکر چند نکته لازم است:

۱. آیات حج در طول این تفسیر سه بار توسط شهید بهشتی ترجمه گردیده، که ترجمه ابتدای کتاب از ادغام ترجمه اول و دوم ایشان، ارایه شده در جلسات اول و دوم این تفسیر، و ترجمه سوم با استفاده مختصری از دو بیان قبلی در انتهای کتاب آمده است.

۲. کلیه پاورقی‌هایی که به منابع و مآخذ اشاره دارد و همین‌طور پاورقی‌های توضیحی که با حرف «و» مشخص گردیده از ویراستار، و بقیه موارد، توضیحاتی است که از متن به پاورقی منتقل گردیده است.

۳. عبارات داخل کروشه در سرتاسر کتاب از «ویراستار است. بخش عمده این کتاب پیش از این توسط شورای احیاء آثار شهید مظلوم آیت‌الله دکتر بهشتی منتشر شده بود. در ویرایش جدید، دو مطلب دیگر نیز به آن اضافه شده است: گفتاری درباره «قربانی» و نوشتاری درباره «ذبح اسلامی» که هر دو در دوران اقامت دکتر بهشتی در آلمان ایراد شده و با مباحث بخش اصلی کتاب ارتباط دارد.

در پایان لازم است از ویرایش دقیق ویراستار محترم، جناب حجت‌الاسلام دکتر جواد اژه‌ای سپاسگزاری نمائیم.

بنیاد نشر آثار و اندیشه‌های شهید آیت‌الله دکتر بهشتی

۱

سابقہ تاریخ

آيات حج

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَاتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرًا لِمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَنْ تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَالتَّقْوَى يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ لِيَسْ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَفْضَيْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَيْكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا فَمَنِ الْنَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَالَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ سَرِيعُ

الْحِسَابِ وَذُكِّرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ.

ترجمه آیات حج

«حج و عمره را برای (رضای) خدا (و به خاطر او) به پایان رسانید. اما اگر مانعی (در سر راه شما پدید آمد و) شما را از به پایان رسانیدن حج بازداشت، کافی است که قربانی را در آن حد که برایتان ممکن است انجام دهید؛ (و از احرام درآیید که حج تان در همان جا اتمام پذیرد). و (اما اگر حج را ادامه می‌دهید)، سرهایتان را نتراشید تا وقتی که قربانی به محل خود برسد (و کار قربانی انجام گیرد، تا آن موقع از تراشیدن سرهایتان خودداری کنید). اما اگر کسی از شما بیمار باشد یا در سرش ناراحتی داشته باشد می‌تواند (سر را نتراشیده) کفاره‌ای بدهد: روزه، صدقه یا یک قربانی (کفاره ایامی که در امنیت به سر می‌برید). اما اگر می‌توانید حج را تمام کنید، آن کس که برنامه حج را به صورت حج تمتع برگزار می‌کند و عمره را انجام می‌دهد و می‌خواهد آن را به حج پیوند دهد، باز باید (تا آن جا که برایش میسر است) قربانی (برای حج) داشته باشد و اگر قربانی ندارد (و توانایی مالی او کافی نیست یا پیدا نمی‌کند) باید سه روز در اثنای حج و هفت روز وقتی که (به وطن خود) برگشت، (جمعاً) ده روز کامل، روزه بگیرد. این دستور (طبعاً) برای کسی است که خانواده او در کنار مسجدالحرام (و از ساکنان آن منطقه و اهل مکه) نباشند. از خدا پروا داشته باشید و بدانید که عذاب خدا سخت است.

حج در ماه‌های معینی است. بنابراین هر کس در این ماه‌ها آهنگ حج کند، باید بداند که بهره‌گیری جنسی، دروغ و فسق و گناه و

گفتگوی ستیزه‌جویانه (و قسم خوردن) در حج نیست و هر کار نیکی که انجام دهید خدا می‌داند، و توشه بگیرید که بهترین توشه‌ها تقواست و از من ای خردمندان، پروا داشته باشید.

هیچ عیبی ندارد که شما در سفر حج در جستجو و به دنبال بخشش پروردگارتان هم باشید، (اما در مراسم حج) وقتی که از عرفات سرازیر شدید - در کنار مشعرالحرام - از خدا یاد کنید (و به ذکر خدا بپردازید) و به یاد خدا باشید همان‌طور که خدا شما را هدایت کرد، با اینکه قبلاً از گمراهان بودید.

(به علاوه شما) از همان‌جایی که همه مردم سرازیر می‌شوند (به سوی «منی») سرازیر شوید و از خدا طلب مغفرت کنید که خدا آمرزشگر و مهربان است.

وقتی که مناسک حج را به پایان رساندید از خدا یاد کنید، همان‌طور که از پدران‌تان یاد می‌کنید یا حتی بالاتر (و جدی‌تر)، گروهی از مردم می‌گویند: خدایا در دنیا به ما همه چیز بده (بهره‌مان را از تو، در دنیا می‌خواهیم)، این‌ها در آخرت بهره‌چندانی ندارند. اما گروهی (دیگر دعایشان این است که): خدایا هم در دنیا به ما زندگی خوب بده و هم در آخرت، و ما را از (شکنجه آتش گناه و عذاب دوزخ نگهدار).

این‌ها، بهره‌ارزنده‌ای (و نصیبی) از آنچه خود به دست آورده‌اند، خواهند داشت، و خدا تند حساب است. (پس از اینکه این مراسم انجام گرفت) باز به یاد خدا باشید در روزهای معین دیگر. اگر کسی در دو روز شتابزده (از منی به مکه برمی‌گردد) گناهی بر او نیست و اگر کسی سه روز دیرتر بماند آن کس که به راه تقوا باشد (و از خدا

پروا داشته باشد)، باکی بر او نیست؛ و بدانید که به سوی او (محشور) گردآورده می‌شوید.»

ابراهیم(ع)، اسماعیل، هاجر

این ترجمه‌ای بود از آیات ۱۹۶ تا ۲۰۳ سوره بقره، با توضیحات خیلی مختصری در برخی جاها. برای کسانی که به حج مشرف شده یا با مناسک حج آشنا هستند، آیات تا حدودی آشناست ولی برای کسانی که آشنایی‌شان در این زمینه کم است حتی فهم آیات احتیاج به توضیح فراوان دارد. آنچه از قرآن کریم استفاده می‌شود این است که حضرت ابراهیم (ع) به فرمان خدا، اسماعیل و مادرش را از خانه‌ای که در سرزمین فلسطین داشت بیرون برد. داستان حضرت ابراهیم(ع)، همان طور که مکرراً شنیده‌اید، این است که ابراهیم همسری به نام «سارا» گرفت. «سارا» بچه‌دار نمی‌شد و چون داشتن فرزند، به خصوص فرزند پسر، یکی از ارکان زندگی خانوادگی آن موقع بود و هنوز هم در دنیا یکی از عوامل مؤثر در استحکام پیوند خانوادگی است، فکر کرد اکنون که به هر حال خود او نمی‌تواند بچه‌ای به دنیا آورد چه بهتر کنیزی را که به نام «هاجر» داشت، به عنوان همسری به شوهرش ابراهیم(ع) بدهد و ابراهیم از او صاحب فرزند بشود. کنیز از ابراهیم باردار شد، پسری به دنیا آورد که او را اسماعیل نام‌گذاری کردند. طبیعی است که دیگر هاجر از این به بعد رفتارش با سارا فرق می‌کرد. دیگر آن رفتار ده سال قبل نبود. او در آن موقع خدمتکاری بود در منزل و حالا همسری است برای آقای منزل، آن هم با یک امتیاز، زیرا همسری است که بچه دارد، آن هم یک پسر. بنابراین «سارا» حس کرد که این «هاجر» دیگر هاجر آن روزها نیست، و به هر صورت تحمل «هاجر» برای «سارا» مشکل شد و این یک مشکل روحی

و روانی است که کمتر خانمی می‌تواند از این مشکل روانی مبرا بوده و در برابر عوارض آن مقاومت داشته باشد. وقتی که ابراهیم(ع) احساس کرد ماندن هاجر و اسماعیل سلامت و آرامش خانوادگی را به هم می‌زند به فکر چاره‌جویی افتاد. به موجب نقل قرآن کریم، ابراهیم(ع) به فرمان خدا دستور گرفت و مأموریت پیدا کرد که هاجر و اسماعیل را به کلی از سرزمین فلسطین دور کند.

در اینجا تورات از منطقه‌ای نام می‌برد که در تعیین آن از نظر جغرافیایی اختلافات زیادی هست ولی فعلاً کاری به نقل تورات نداریم. از آیات قرآن استفاده می‌شود که ابراهیم(ع)، اسماعیل و هاجر را به سرزمین مکه آورد. در آن‌جا عده‌ای از اعراب زندگی می‌کردند ولی نه به صورت یک شهر آباد و یک آبادی معتبر، بلکه به صورت یک مجموعه کوچک، زیرا در آنجا امکانات زندگی بسیار ضعیف بود. هم‌اکنون نیز شهر مکه در میان شهرهای حجاز شهری است بی‌آب و بدون سبزه، گرچه طی چند سال اخیر قدری بهتر شده است ولی وقتی آن را با مدینه، مقایسه کنیم، شهری است بی‌آب و بدون سبزه. البته در فاصله حدود ششصد، هفتصد متری از مسجدالحرام با امکانات فعلی، مقداری درخت و گیاه کاشته شده است ولی روی هم باید مکه را یک شهر کم درخت و بلکه بی‌درختی به حساب بیاوریم. به‌عکس طائف یا مدینه که نسبتاً آب و درخت و باغ و مزرعه دارد. بنابراین امکانات دامداری و کشاورزی و در نتیجه امکان زندگی بسیار ضعیف بود.

بنای کعبه

ابراهیم(ع)، هاجر و اسماعیل را به آنجا آورد و سکنی داد. قرآن در این زمینه توضیح بیشتری ندارد؛ تا موقعی که ابراهیم(ع) و اسماعیل از جانب

پروردگار فرمان می‌یابند و مأموریت پیدا می‌کنند که خانه‌ای به عنوان خانه خداپرستان در آنجا بنا کنند.

در این زمینه تورات هم توضیحات زیادی ندارد ولی در شروح و تفسیرهای تورات و در کتاب‌های تاریخی دیگر بنی‌اسرائیل، در این زمینه توضیحات بیشتری هست. از این توضیحات نیز که اصالت تاریخی آن خیلی روشن نیست، صرف‌نظر می‌کنیم و باز در حد قرآن که سندی است قطعی می‌ایستیم. به هر حال اسماعیل در آنجا [مکه] بزرگ می‌شود ابراهیم(ع) و اسماعیل مأموریت پیدا می‌کنند که در آنجا خانه‌ای بنا کنند که خانه عبادت و بندگی خداست. نکته جالب این است که این خانه با ساده‌ترین وسایل خانه‌سازی ساخته می‌شود، یعنی با سنگ‌های تراش نخورده که روی هم چیده می‌شود و به اندازه قامت انسان بالا می‌آید و یک چهار دیواری می‌شود برای اینکه محل عبادت خداوند باشد. نکته جالب اینکه قرآن می‌گوید:

«در آن موقع که ابراهیم و اسماعیل پایه‌های این خانه را بالا می‌بردند دعایشان این بود که خداوندا اینجا، این خانه و این سرزمین را محل زندگی فرزندان ما قرار ده و امکانات زندگی را بر آنها فراوان گردان و به فرزندان ما این توفیق را عنایت کن که مردمی خداپرست و پاکیزه و حق‌پرست و در راه حق باشند و خود نیز به ما بگو که ما به عنوان آیین جاودانه خداپرستی، چه کنیم و مناسک و نوع عبادت را به ما بنما»^۱.

خدای نادیده عبادت و بندگی‌اش باید متناسب با پاکی پیراستگی‌اش باشد خدایی که او را نمی‌بینیم و خدایی که بالاترین آگاهی

۱. بقره، آیات ۱۲۷ و ۱۲۸.

ما درباره او این است که او برتر از همه است حتی برتر از خیال و قیاس و گمان و وهم، پرستش این خدا و آیین پرشش این خدا با پرستش بت، با پرستش اشخاص، با پرستش «بودا»، با پرستش ماه و خورشید و ستاره و با پرستش درخت و چوب و سنگ فرق دارد، هر چند «بت‌بانها» برای بت‌پرستی‌ها نیز رسوم و سرودهای خاص و عبادات و طرز برخورد‌ها و تشریفات خاصی درست کرده‌اند. و به هر کسی اجازه نمی‌دهند که هر طور دلش خواست بت‌پرستی کند ولی درباره خداپرستی، مسئله از این بالاتر است و آن این است که چه کنیم که خداپرستی ما شکل بت‌پرستی نداشته باشد؛ این خیلی مهم است. هر کسی حق ندارد هر گونه دلش می‌خواهد خدا را عبادت کند.

عبادت خدا باید با روح خداشناسی متناسب باشد. اگر کسی گفت من این کار را که کردم، برای خاطر خدا و رضای خدا و به عنوان پرستش خدا کردم، چرا به من انتقاد می‌کنید؟ به او می‌گوییم خداپرستی باید با الهام گرفتن از تعالیم خود خدا در مورد عبادت باشد. خداپرستی ساختگی، انحراف ایجاد می‌کند زیرا تلقی از خدا به این صورت غلط است و از آن رنگی که اسلام به خداشناسی و خداپرستی داده منحرف شده است. به هر حال ابراهیم(ع) و اسماعیل از خدا می‌خواهند که راه و آیین خداپرستی را نیز خود به آنها نشان دهد.^۱ خانه‌ای ساخته می‌شود و این خانه به تدریج مرکز اجتماع مردمی که می‌خواهند خدای یکتا را پرستند، می‌شود و آرام، آرام، با الهام گرفتن از وحی، ابراهیم(ع) و اسماعیل کیفیت پرستش خدا را در این خانه برای خودشان و دیگران

۱. بقره، آیه ۱۲۸.